

1 Inleiding: van tekst naar context

De laatste decennia is in de bestudering van de literatuurgeschiedenis het accent verschoven van de teksten zelf naar de wereld eromheen: de auteurs, hun cultuur, hun lezers. Daardoor is opnieuw duidelijk geworden dat literatuur een verzamelnaam is voor allerlei soorten teksten, die allemaal functioneren tussen andere culturele en maatschappelijke verschijnselen. Deze aandacht voor de context van literatuur klinkt ook door in de leermiddelen voor het voortgezet onderwijs. In de serie *Tekst in Context* bewerken universitaire neerlandici samen met docenten uit het voortgezet onderwijs teksten voor het studiehuis. Ze combineren aantrekkelijke onderwerpen met een toegespitste didactisering. De serie biedt nieuwe kansen voor het onderwijs in de literatuurgeschiedenis. In deze bijdrage worden twee delen uit de reeks kort besproken.²

2 *Wilhelmus en de anderen*: de artistieke cultuur

Het deel *Wilhelmus en de anderen. Nederlandse liedjes 1500-1700* is opgebouwd rond zes thema's: de Tachtigjarige Oorlog, het zeemansleven, de religie, de liefde, maatschappijkritiek en de feestcultuur. De thema's worden verklankt in 21 liedjes, die een meerdimensionaal beeld van de maatschappij geven, niet alleen van Willem van Oranje en de maatschappelijke bovenlaag, maar ook van gewone mensen. De liedkeuze is dan ook gevarieerd: van het strijdbare *Wilhelmus* en Vondels verheven *O kerstnacht schoner dan de dagen* tot *Een liedekje van Elisabeth* (over het inquisitieproces tegen een doopsgezinde vrouw) en alledaagse kroegliedjes en zeemansliedjes. Ook de literaire verschillen krijgen hun kans: Bredero's bekende tafereeltjes van oude mannen die jonge meisjes willen versieren staan naast klassiekers als *Het daget in den oosten*, uit het Antwerps liedboek, en Hoofts 'Reine liefde' kan niet vergaan' (*Als Jan Sijbrecht zou belezen*). De teksten zijn herspeld en vertaald en door de groep Camerata Trajectina opgenomen op een (bijgeleverde) cd. Bij een aantal liedjes is de hedendaagse muzieknotatie afgedrukt en daarnaast zijn er tal van illustraties, zodat de brede artistieke cultuur van de zestiende en zeventiende eeuw tot leven komt.

Om verschillende redenen zijn liedjes als uitgangspunt gekozen. De directheid van veel liedteksten biedt de kans om aan te sluiten bij de beleavingswereld van de leerlingen. Liedjes illustreren verder een kernpunt uit de vroegmoderne cultuur: de contrafacttraditie, waarin dezelfde melodieën steeds weer gebruikt werden voor nieuwe teksten. Kort als die liedteksten vaak zijn, nemen ze relatief minder leestijd in beslag. Via de groepering rond thema's wordt differentiatie mogelijk: na het eerste, algemene

hoofdstuk kan uit de andere vijf gekozen worden. Er kan zowel in kleinere en grotere groepen als individueel gewerkt worden.

In de opdrachten voor de leerlingen wordt aangestuurd op begrip van de gehele cultuur door samenspel van de historische en artistieke componenten. Ook actualisering en creativiteit komen aan bod. Elk hoofdstuk biedt een heel aantal opdrachten, zodat selectie mogelijk is. Zo wordt bij het *Wilhelmus* gevraagd naar de overeenkomsten tussen de bijbelse David en Oranje. Een van de creatieve opdrachten vraagt een pamflet van maximaal 300 woorden vanuit Spaans gezichtspunt, om twijfelaars in het Nederlandse kamp te overtuigen dat Oranje een mislukkeling en Alva een terechte overwinnaar is. Bij een andere opdracht wordt een opstandige liedtekst op een bestaande melodie geschreven, met een acrostichon erin.

3 Consequenties van contextualisering

Het uitgangspunt van Tekst in Context is dat literatuur begrijpelijker wordt in samenhang met haar maatschappelijke en artistieke achtergrond. Daarom beperkt de methode zich bewust niet tot de teksten. Het gevaar is natuurlijk wel dat het literatuuronderwijs zo een geschiedenisles wordt. Dosering is dus vereist. In *Wilhelmus en de anderen* blijven de toelichtingen bij de kern van een lied. De artistieke cultuur is steeds het richtpunt, via tekst, muziek en beeldende kunst. Afhankelijk van de tijdsbesteding en keuze van thema's kan een bepaald onderwerp uiteraard ruimer belicht worden; die keuze is aan de gebruiker.

De brede artistieke opzet van *Wilhelmus en de anderen* maakt het boek ook geschikt voor CKV 1 en bijvoorbeeld ook voor de vakken Poëzie en Literatuur. Er is bewust ingespeeld op de vraag naar materiaal die uit het onderwijs voor deze onderdelen verwacht kon worden. De methode wil het besef van de samenhang tussen culturele en maatschappelijke verschijnselen activeren.

Intussen kan de vraag rijzen of dit allemaal wel literatuur genoemd mag worden. Die vraag raakt de kern van de contextualisering: met de verruiming van het begrip literatuur komen meer teksten in aanmerking voor literatuuronderwijs. In *Wilhelmus en de anderen* leidde dit tot aandacht voor alledaagse liedjes en in het vijfde deel van Tekst in Context, *Verhalen over verre landen. Reizen op papier 1600-1800*, is deze lijn doorgetrokken.

4 *Verhalen over verre landen*: teksten over vreemdelingen

In *Verhalen over verre landen* zijn vijf, in modern Nederlands vertaalde, prozateksten opgenomen die de expansie van de Nederlandse Republiek tussen 1600 en 1800 illustreren. De nadruk valt op de Nederlandse beeldvorming over de 'andere' volken. Dit onderwerp is gekozen met het oog op de multiculturele actualiseringsmogelijkheden. De thematiek wordt gevormd door de andere wereld die wordt afgebeeld. Het inleidende hoofdstuk beschrijft de algemene situatie in handel, reizen en reisverslagen aan de hand van Gerrit de Veers dagboek van de overwintering op Nova Zembla. Daarna

kan gekozen worden uit de Indische wereld in het *Journal* van schipper Bontekoe; het leven in Noord-Afrika, door de ogen van een Nederlandse slaaf in Algiers; de Zuid-Afrikaanse situatie via de dagboeken van twee zussen onderweg naar de Oost, en het Australische continent in het achttiende-eeuwse verhaal *Krinke Kesmes*.

In elk hoofdstuk wordt de leerling geconfronteerd met de Nederlandse visie op de 'vreemdelingen'. Ook in dit boek worden dus de sociale patronen in beeld gebracht, met name het chauvinisme van de Nederlanders en de verhoudingen in hun samenleving. Ze worden geplaatst tegen de achtergrond van het renaissanceïstische humanisme en de Verlichting, stromingen die zich richtten op ontwikkeling van het zelfbewustzijn en tolerantie tegenover de medemens. De teksten maken de spanning tussen deze idealen en de praktijk duidelijk.

In literair opzicht valt de nadruk op het proza. Dagboeken en reisjournalen lijken misschien niet geschikt voor literaire observaties, maar de praktijk leert anders. Deze media illustreren een belangrijk aspect van de leescultuur, de populariteitskwesitie. De combinatie van spanning, avonturen, ellende, superioriteit en een relatief eenvoudig taalgebruik zorgde voor een geweldige verkoop van reisteksten. De leerling leest dus wat een gewone Nederlander van toen ook las en schreef. Verder laten juist dit soort teksten goed zien hoe fictie tot stand komt. Het verslag van Bontekoe bijvoorbeeld is een verhaal met een mythisch tintje geworden: uitgever Deutel gaf het een bijbels kader mee. Om het gevoel voor fictie en stijl te ontwikkelen moet in een van de opdrachten een stukje uit Bontekoe's tekst herschreven worden in de stijl van Fabricius' beroemde bewerking *De scheepsjongens van Bontekoe*, waaruit een afbeelding en een fragment is opgenomen.

Samenvattend: zowel in *Wilhelmus en de anderen* als in *Verhalen over verre landen* krijgt de leerling een beeld van de samenhang tussen tekst en context in de Nederlandse literatuurgeschiedenis: genres, auteurs en thematiek worden geplaatst in de culturele en historische context. De opdrachten stimuleren het begrip van de samenhang en zetten ook aan tot actualisering en creatieve verwerking. De methode biedt de mogelijkheid tot differentiatie, door keuze in thema's en opdrachten.

5 En de canon?

Tekst in Context illustreert dat ook teksten van minder hoog literair niveau een goed beeld van de literatuurgeschiedenis geven. Vaak sluiten die bovendien in thematiek beter aan bij de belevingswereld van de leerling dan bijvoorbeeld Hoofts *Granida*, Huygens' gedichten of Vondels *Gijsbrecht* en *Lucifer*, die eigenlijk niet voor de leeftijdsgroep van de middelbare school geschreven zijn. Maar intussen is de traditionele canon, en zeker de schoolcanon, nog steeds heel goed bruikbaar voor het voortgezet onderwijs.

Het geheim van goed literatuuronderwijs is dat het enthousiasmerende en informatieve teksten brengt. Beroemde literatuur voldoet heel vaak aan die twee voorwaarden, en als ze op het juiste moment wordt aangeboden heeft ze effect. Toppers als *Karel en Elegast* en *Reinaert de Vos* zijn om die reden in Tekst in Context opgenomen. Ook in *Verhalen over verre landen* en *Wilhelmus en de anderen* heeft de canon zijn plaats gevonden, bijvoorbeeld via Bontekoe's *Journal*, Het *Wilhelmus* en Vondels

Kerstnacht. Binnenkort zal nog een klassieker, Hoofts *Warenar*, verschijnen, de komedie over de mismoedige Amsterdamse vrek en zijn ongehuwd zwangere dochter. Het lachwekkende geharrewar over een pot met geld en de parade van huwelijkskandidaten biedt de kans om de sociale problemen rondom huwelijk en bezit in de zeventiende-eeuwse Republiek te tonen. Literair illustreert het stuk treffend de imitatiecultuur van de Renaissance en de toneelpraktijk in Amsterdam.

6 Tot besluit

De verruiming van het literatuurbegrip geeft docenten meer mogelijkheden om literatuur te verbinden met het werkelijke leven en om teksten te kiezen die inspelen op de situatie van de leerling. Zo kan de cirkel gesloten worden en kan het voortgezet onderwijs heel goed aansluiten bij de actuele aandachtsvelden in de literatuurgeschiedenis. De instroom van die ontwikkelingen wordt bovendien bevorderd doordat studenten Nederlands (en ook de moderne vreemde talen) onderwijs krijgen in de samenhang tussen literatuur en maatschappelijk-culturele context. Bovendien worden zij getraind in het populariseren en doorgeven van wetenschappelijke kennis. De boeken die ik hier belicht heb, zijn mede ontworpen in doctoraalcolleges aan de universiteiten van Amsterdam, Utrecht, Nijmegen en Leiden.

Binnen de bachelor-masterstructuur die vanaf 2002 in het universitaire en hoger onderwijs start, zullen studenten zich via een duaal traject van studeren en werken voorbereiden op een onderwijs carrière. Daar liggen grote kansen voor intensivering van de contacten tussen literatuurhistorici en docenten. Bij *Tekst in Context* wordt op dit moment het klankbord gevormd door een groep docenten uit het voortgezet onderwijs, werkzaam in verschillende delen van Nederland. Het zou nog beter zijn als deze weg wat systematischer bewandeld kon worden: het maken van onderwijsmateriaal is immers niet hetzelfde als ermee werken. Uitbreiding van de discussie zal bovendien hopelijk ook andere schooltypen dan havo en vwo in beeld brengen.

Lia van Gemert is hoogleraar Historische Nederlandse letterkunde na 1500 aan de Universiteit Utrecht. Zij is een van de samenstellers van de reeks *Tekst in Context*. Adres: Opleiding Nederlands, Trans 10, 3512 JK Utrecht; Lia.vanGemert@let.uu.nl.

Noten

¹ Dit artikel is een korte samenvatting van mijn presentatie tijdens de vijftiende conferentie Het Schoolvak Nederlands. De volledige tekst verschijnt in *Tsjip/Letteren* nummer 12-1, april 2002, p. 24-29.

² De serie *Tekst in Context* wordt uitgegeven door Amsterdam University Press, Amsterdam. Bij de uitgever zijn docentenhandleidingen met uitgewerkte opdrachten verkrijgbaar (www.aup.nl). Verschenen zijn:

Karel en Elegast, ed. Hubert Slings, 1997;

Jacob van Maerlant, ed. Ingrid Biesheuvel en Frits van Oostrom, 1999;

Reinaert de vos, ed. Hubert Slings, 1999;
Wilhelmus en de anderen. Nederlandse liedjes 1500-1700, ed. Marijke Barend-van
Haeften, Karel Bostoën, Lia van Gemert, Marijke Meijer Drees, 2000;
Verhalen over verre landen. Reizen op papier 1600-1800, ed. Karel Bostoën, Marijke
Barend-van Haeften, Mirjam Roos, Marijke Meijer Drees, Lia van Gemert, 2001.
In mei 2002 zal verschijnen: P.C. Hooft, *Warenar*. Ed. Lia van Gemert, Marijke
Meijer Drees, Karel Bostoën, Marijke Barend-van Haeften.
Voor het tijdvak 1800-2000 is een aantal delen in voorbereiding. De serie wordt
onder de titel *Exact in context* uitgebreid naar de betavakken. Jan van Eijck, Jan
Jaspars, Jan Ketting en Marc Pauly stellen het eerste deel samen: *Denkende machines.
Computers, rekenen, redeneren* (te verschijnen in april 2002).